

Wcielenie jako akt miłosierdzia
w *Sumie teologii* św. Tomasza z Akwinu

Moim Rodzicom

Rafał Groński OP

Wcielenie jako akt miłosierdzia w *Sumie teologii* św. Tomasza z Akwinu

Wydawnictwo KUL

Lublin 2022

Recenzenci

o. prof. dr hab. Jacek Salij OP

ks. prof. dr hab. Jan Machniak

Opracowanie redakcyjne

Marzena Krupa

Opracowanie komputerowe

Krzysztof Abramowski, Jarosław Bielecki

Projekt okładki i stron tytułowych

Grażyna Tomecka-Grońska, Rafał Groński OP

Na okładce fragment obrazu artysty plastyka

Grażyny Tomeckiej-Grońskiej pt. *Smutek*, technika tempera

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2022

© Copyright by Rafał Groński OP

ISBN: 978-83-8288-020-5

Wydawnictwo KUL

ul. Konstantynów 1H, 20-708 Lublin, tel. 81 740 93 40

e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl

<http://wydawnictwo.kul.lublin.pl>

Druk i oprawa: volumina.pl Daniel Krzanowski

ul. Księcia Witolda 7-9, 71-063 Szczecin

tel. 91 812-09-08, e-mail: druk@volumina.pl

*Czas zaś Wcielenia jest w najwyższym stopniu czasem miłosierdzia,
zgodnie ze słowami Psalmu: „Bo przyszedł czas, by się nad nim zmiłował”*

św. Tomasz z Akwinu

ST, III, q. 1, a. 6, praet. 1

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wstęp	11
ROZDZIAŁ I. Miłosierdzie jako przymiot Boży i jako cnota	17
1. Zagadnienie miłosierdzia a struktura <i>Sumy teologii</i>	17
2. Miłosierdzie jako przymiot Boży	19
2.1. Miłosierdzie w traktacie o Bogu	19
2.2. Definicja przymiotu Bożego	20
2.3. Miłosierdzie Boże jako realizacja doskonałości stworzenia	21
2.4. Sprawiedliwość a miłosierdzie	24
2.5. Wzajemna zależność miłosierdzia i sprawiedliwości	25
2.6. Podsumowanie	27
3. Miłosierdzie jako cnota	28
3.1. Miejsce cnoty miłosierdzia w strukturze <i>Sumy teologii</i>	28
3.2. Definicja cnoty	30
3.3. Natura cnoty miłosierdzia	31
3.4. Cnota miłosierdzia a sprawiedliwość	35
3.5. Cnota miłosierdzia a miłość	39
3.6. Podsumowanie	40
4. Miłosierdzie Boże a miłosierdzie ludzkie	41
ROZDZIAŁ II. Wcielenie jako akt miłosierdzia	47
1. Zagadnienie Wcielenia a struktura <i>Sumy teologii</i>	47
2. Tajemnica Wcielenia	50
2.1. Teologia zjednoczenia hipostatycznego	50
2.2. Doskonałość ludzkiej natury Słowa Wcielonego	53
2.3. Stosowność Wcielenia	59
2.4. Podsumowanie	62
3. Wcielenie jako objawienie Bożego miłosierdzia	63
3.1. Miłosierdzie motywem Wcielenia	63
3.2. Udział Trójcy Świętej w tajemnicy Wcielenia	71
3.3. Wcielenie jako najwyższy akt miłosierdzia Boga	74
3.4. Podsumowanie	76

ROZDZIAŁ III. Działalność Słowa Wcielonego jako działanie miłosierne	79
1. Działalność Słowa Wcielonego a struktura <i>Sumy teologii</i>	79
2. Miłosierna działalność Słowa Wcielonego przed Wniebowstąpieniem	81
2.1. Nauczanie	82
2.2. Cuda	84
2.3. Męka i śmierć	88
2.4. Zmartwychwstanie	92
2.5. Wniebowstąpienie	96
2.6. Podsumowanie	98
3. Miłosierna działalność Słowa Wcielonego po Wniebowstąpieniu	100
3.1. Sakramenty	101
3.2. Sakrament chrztu	112
3.3. Sakrament bierzmowania	115
3.4. Sakrament Eucharystii	117
3.5. Sakrament pokuty	123
3.6. Podsumowanie	134
4. Tomaszowa egzegeza przypowieści o miłosiernym Samarytaninie	137
Zakończenie	145
Bibliografia	151

Wstęp

Święty Augustyn w jednym ze swoich kazań w następujący sposób pisze o tajemnicy Wcielenia:

Czy mogło być nam nieszczęśnikom okazane większe miłosierdzie niż to, które sprawiło, że Stwórca niebios zstąpił z nieba i Stwórca ziemi przyjął ziemskie ciało; Ten, który w wieczności jest równy Ojcu, stał się nam równym w śmiertelności; Pan świata przyjął postać sługi; aby On, nasz Chleb, mógł cierpieć głód; aby On, nasza Pełnia, mógł cierpieć pragnienie; aby On, nasza Siła, mógł być słaby; aby On, nasze Zdrowie, mógł być zraniony; aby On, nasze Życie, mógł umrzeć? I to wszystko stało się po to, aby zaspokoić nasz głód, nawilżyć naszą oschłość [serca], pokonać nasze słabości, zgładzić naszą nieprawość i rozpalić naszą miłość. Czyż mogło zaistnieć większe miłosierdzie od tego, które spowodowało, że Stwórca został stworzony, Pan stał się sługą, Odkupiciel został sprzedany, Najwyższy został poniżony, a Ożywiciel został zabity?¹

Paradoksalnie, przytoczony tekst nie jest fragmentem kazania, które ma uświetnić obchody świąt Bożego Narodzenia. Jest to część homilii św. Augustyna przeznaczonej na okres Wielkiego Postu; biskup Hippony chce zachęcić słuchaczy do dobrego przygotowania się do celebracji Misterium Paschalnego poprzez praktykę jałmużny². Cytowana wypowiedź pada w kontekście ukazania związku, który zachodzi między jałmużną a miłosierdziem. Łacińskie słowo *eleemossyna* (jałmużna) wywodzi się bowiem od greckiego słowa oznaczającego właśnie miłosierdzie. W przytoczonym fragmencie homilii św. Augustyn wskazuje

¹ S. Aurelius Augustinus Hipponensis Episcopus, *Sermones, Sermo CCVII*, PL 38, 1043 [tłum. – R.G.]: „Quae autem major esse misericordia super miseros potuit, quam illa quae coeli creatorem de coelo deposuit, et terreno corpore terrae induit conditorem; eum qui in aeternitate Patris manet aequalis, mortalitate coaequavit et nobis, formam servi mundi Domino imposuit; ut ipse panis esuriret, satietas sitiret, virtus infirmaretur, sanitas vulneraretur, vita moreretur? Hoc autem, ut nostra pasceretur fames, rigaretur ariditas, consolaretur infirmitas, exstingeretur iniquitas, ardesceret charitas. Quae major misericordia, quam creari creatorem, servire dominatorem, vendi redemptorem, humiliari exaltatorem, occidi suscitorem”.

² Por. tamże, PL 38, 1042-1043.

na Wcielenie jako na przykład największego miłosierdzia, z którego wypływają również miłosierne działania Słowa Wcielonego. Biskup z Hippony uświadamia wierzącym, jak ogromne miłosierdzie zostało im okazane, by ich zachęcić do hojności w niesieniu pomocy biednym. Poprzez okazywanie miłosierdzia potrzebującym naśladowujemy bowiem w niedoskonały sposób Chrystusa, który z samego siebie uczynił wyjątkową, jedyną w swoim rodzaju Jałmużnę.

W dzisiejszych czasach temat miłosierdzia stał się niezwykle popularny, czego wyrazem może być choćby niedawno obchodzony w Kościele katolickim Nadzwyczajny Jubileusz Miłosierdzia³. Można jednak dostrzec, że zazwyczaj miłosierdzie kojarzy się z uczynkami miłosierdzia względem ciała i duszy, z sakramentem pokuty, z przypowieścią o synu marnotrawnym czy z przypowieścią o miłosiernym Samarytaninie⁴. Wydaje się, że rzadko myśli się o Wcieleniu jako o akcie miłosierdzia. Trudno natknąć się również w tradycji teologicznej na systematyczne ujęcie tego zagadnienia. Tymczasem cytowany powyżej św. Augustyn przedstawia Wcielenie nie tylko jako akt miłosierdzia, ale co więcej, jako największy akt miłosierdzia, przykład największej jałmużny ofiarowanej kiedykolwiek w historii świata.

Analiza Wcielenia jako aktu miłosierdzia wydaje się bardziej interesująca, gdy weźmie się pod uwagę, że tajemnica Wcielenia jest „centralną tajemnicą chrześcijaństwa”⁵. Dobre zrozumienie powiązania Wcielenia i miłosierdzia może mieć wpływ na lepsze zrozumienie całości tradycji Kościoła.

Jako przewodnika na drodze zbadania tematu Wcielenia jako aktu miłosierdzia wybrano św. Tomasza z Akwinu ze względu na jego dobrze znaną umiejętność systematyzacji nauki Kościoła. Nazywany Doktorem Powszechnym, był wielokrotnie doceniany przez papieży jako wybitny teolog⁶. Niejednokrotnie

³ Nadzwyczajny Jubileusz Miłosierdzia rozpoczął się 8 grudnia 2015 roku, a zakończył 20 listopada 2016 roku.

⁴ Por. Łk 10, 30-37; 15, 11-32.

⁵ K. Rahner SJ, H. Vorgrimler, *Wcielenie*, w: tychże, *Mały słownik teologiczny*, przeł. T. Mieszkowski, P. Pachciarek, Warszawa 1987, kol. 528. Słowo „tajemnica” ma wiele znaczeń. W niniejszej publikacji jest używane w sensie prawd wiary, które Bóg nam objawił i poprzez które możemy poznać Boga i Jego działania w świecie. Tajemnice wiary są rzeczywistościami niedostępnymi w pełni naszemu poznaniu. Wśród nich wyróżniamy tajemnice życia Jezusa, na które składają się wszystkie wydarzenia Jego życia, a szczególnie Wcielenie, męka, śmierć, Zmartwychwstanie, Wniebowstąpienie. Więcej informacji na temat słowa „tajemnica” i jego rozumienia w tradycji Kościoła można znaleźć w następujących pozycjach: A. Solignac SJ, *Mystère*, w: *Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique*, t. 10, Paris 1980, kol. 1861-1874; J. Filipkowski, *Tajemnica*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, red. E. Gigilewicz, Lublin 2013, kol. 449-451; E. Kasjaniuk, *Tajemnice wiary*, w: tamże, kol. 454; K. Rahner SJ, H. Vorgrimler, *Tajemnica, tajemnice życia Jezusa* w: tychże, dz. cyt., kol. 461-463.

⁶ Por. Leon XIII, *Aeterni Patris – o filozofii chrześcijańskiej*, przeł. K. Pawłowski, Warszawa 2003, s. 25-26.

również zachęcano do zgłębiania jego dziedzictwa, czego znakomitym przykładem jest encyklika *Aeterni Patris* Leona XIII. Papież w następujący sposób uznaje geniusz teologiczny św. Tomasza:

Najwyżej spośród wszystkich doktorów scholastycznych wzniósł się ich książę i nauczyciel, Tomasz z Akwinu, który – jak to zauważył Kajetan – starożytnych doktorów „miał w wielkiej czci i dlatego dane mu było osiągnąć w jakiś sposób zrozumienie ich wszystkich” (Kajetan, 2um 2ae, q. 148, n. 4 *in fine*). Zebrał on, jak rozproszone części jakiegoś ciała, teorie Ojców Kościoła w jedną całość, usystematyzował w godnym podziwu porządku i tak znakomicie dopracował, że zdobył tym sobie, zasłużenie i sprawiedliwie mu przysługujące miano znakomitego obrońcy i ozdoby Kościoła Katolickiego. Odznaczając się genialnym, niesłychanie przenikliwym umysłem, świetną pamięcią, nieskalaną czystością obyczajów, umiłowaniem prawdy i wielkim bogactwem wiedzy ludzkiej i boskiej, porównywany do słońca, Tomasz ogrzał ziemię żarem swych cnót i napełnił ją blaskiem swej nauki⁷.

Trudno znaleźć w tradycji teologii tomistycznej systematyczne ujęcie tematu Wcielenia jako aktu miłosierdzia⁸. Wielokrotnie zajmowano się tajemnicą Wcielenia u Doktora Anielskiego⁹. Przez różnych autorów było również podejmowane zagadnienie miłosierdzia u Akwinaty¹⁰. Trudno spotkać się jednak z takim zestawieniem tych dwóch tematów. Warto przy tej okazji wspomnieć, że sam św. Tomasz wielokrotnie ukazuje miłosierny charakter Wcielenia, a nawet

⁷ Tamże, s. 22-23.

⁸ Co prawda niektórzy teologowie podejmowali temat Wcielenia jako aktu miłosierdzia w duchu tradycji tomistycznej, ale warto zaznaczyć, że nie czynili tego w sposób systematyczny; por. J. Woroniecki OP, *Miłosierdzie Boże jako naczelnny motyw Wcielenia i źródło wszystkich wypływających stąd dla nas dobrodziejstw*, w: tegoż, *Tajemnica miłosierdzia Bożego*, Lublin 2001, s. 77-89; M. Sopoćko, *Miłosierdzie Boga w dziełach Jego*, t. 1, Białystok 2008, s. 86-105.

⁹ Por. np. J. Pyda OP, *Wcielenie Słowa jako cud w teologii św. Tomasza z Akwinu*, rozprawa doktorska, Biblioteka Kolegium Filozoficzno-Teologicznego Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, Warszawa 2018 (komputeropis); A. Villard OP, *L'Incarnation d'après Saint Thomas d'Aquin*, Paris 1908; G. Emery OP, *Présence de Dieu et union à Dieu: création, inhabitation par grâce, incarnation et vision bienheureuse selon saint Thomas d'Aquin*, Paris 2017; H.M. Manteau-Bonamy OP, *Maternité divine et Incarnation: étude historique et doctrinale de Saint Thomas à nos jours*, Paris 1949; R. Cross, *The Metaphysics of the Incarnation: Thomas Aquinas to Duns Scotus*, Oxford 2007.

¹⁰ Por. np. R. Plich OP, *Koncepcja miłosierdzia według świętego Tomasza z Akwinu. Geneza, interpretacja i rozwinięcie*, „Przegląd Tomistyczny”, 14 (2008), s. 291-358; S.M. Niezgodna OP, *Miłosierdzie Boże według św. Tomasza z Akwinu*, Biblioteka Kolegium Filozoficzno-Teologicznego Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, Kraków 1958 (maszynopis); K. Kowalski, *Nauka św. Tomasza o miłosierdziu chrześcijańskim*, Lwów 1932; M.S. Sherwin OP, *By Knowledge & by Love: Charity and Knowledge in the Moral Theology of St. Thomas Aquinas*, Washington 2011; E. Son, *Miséricorde n'est pas défaut de justice: savoir humain, révélation évangélique et justice divine chez Thomas d'Aquin*, Paris 2018.

określa moment Wcielenia „czasem miłosierdzia w najwyższym stopniu” (*tempus incarnationis est maxime tempus misericordiae*)¹¹.

Dlatego też tytuł niniejszej pracy to *Wcielenie jako akt miłosierdzia w „Sumie teologii” św. Tomasza z Akwinu*. Jako główne źródło do analizy tytułowego tematu wybrano najbardziej dojrzałe dzieło Doktora Powszechnego – *Sumę teologii*, co pozwala na uchwycenie badanego wątku u szczytu rozwoju myśli św. Tomasza. *Suma teologii*, jako dzieło systematyczne, doskonale nadaje się również do ujęcia Wcielenia w perspektywie całości planu zbawczego. Należy dodać, że przy opracowywaniu niniejszej rozprawy wykorzystane również zostały stosowne fragmenty innych dzieł św. Tomasza.

W pracy przyjęto metodę analityczno-systematyczną, opartą głównie na analizie tekstów źródłowych i wyprowadzeniu z nich wniosków systematycznych. Tekstów i opracowań innych niż źródło używano wyłącznie jako literatury pomocniczej.

Ponieważ rozmieszczenie kwestii w strukturze *Sumy teologii* ma znaczenie, dlatego też zbadane zostanie wybrane zagadnienie, podążając za logiką Tomaszowego dzieła. W rozdziale I tematem będzie miłosierdzie w dwóch wymiarach – jako przymiot Boży i jako ludzka cnota, by następnie dokonać porównania obu rzeczywistości. Zgodnie z logiką struktury *Sumy teologii*, analiza zagadnienia miłosierdzia zostanie rozpoczęta, podobnie jak u św. Tomasza, od rozważenia miłosierdzia jako przymiotu Boga. Miłosierdzie Boże opisane w *Prima Pars* stanie się wzorcem, do którego będzie można przyrównywać później zagadnienie miłosierdzia omawiane w pozostałych częściach *Sumy*. Święty Tomasz po przedstawieniu miłosierdzia razem ze sprawiedliwością jako przymiotów Bożych w *Prima Pars*, w kwestii 21, powraca do tematu miłosierdzia w *Secunda Secundae*, w ramach kwestii 30. Ponieważ kolejność prezentowania zagadnień w *Sumie teologii* ma znaczenie, to idąc za logiką struktury dzieła, tematem rozważań w niniejszej rozprawie stanie się następnie miłosierdzie jako cnota, tak by na koniec rozdziału można było zestawić ze sobą obie rzeczywistości miłosierdzia.

Tematem rozdziału II będzie Wcielenie widziane z dwóch perspektyw – jako stan zjednoczenia w Chrystusie dwóch natur (boskiej i ludzkiej) oraz jako wydarzenie, czyli akt przyjęcia przez Słowo Boże ludzkiej natury. Następnie zostanie rozpatrzone Wcielenie jako objawienie Bożego miłosierdzia. Omówione będą różne aspekty przyjęcia ludzkiej natury przez Osobę Słowa, poprzez

¹¹ ST, III, q. 1, a. 6, praet. 1 (cyt. polski za: św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, t. 24, przeł. S. Piotrowicz, Londyn 1962, s. 27). Warto zaznaczyć, że przytoczony fragment znajduje się w pierwszej części artykułu, poświęconej zwyczajowo argumentom, z którymi św. Tomasz się nie zgadza (*praeterea*). To sformułowanie wyraża jednak prawdziwą opinię Akwinaty na temat charakteru Wcielenia. Zostało ono użyte do skonstruowania sylogizmu, by uwiarygodnić postawioną tezę.

które objawia się boski atrybut miłosierdzia. Najpierw zostanie podjęty namysł nad tym, dlaczego to właśnie miłosierdzie można nazwać motywem Wcielenia. Przedstawione będą konsekwencje tego aktu, jego dobroczynny wpływ na stan pogrążonej w grzechu ludzkości, jak również odpowiedniość momentu Wcielenia. Następnie opisany zostanie udział Trójcy Świętej w tym dziele. Później zaś będzie sformułowana odpowiedź na pytanie, czy można nazwać Wcielenie największym aktem Bożego miłosierdzia.

W rozdziale III zostaną podjęte rozważania nad zagadnieniem: dlaczego historia zbawienia człowieka nie zakończyła się w momencie przyjęcia przez Osobę Słowa ludzkiej natury, skoro Wcielenie można nazwać najwyższym aktem miłosierdzia? Tematem refleksji będzie miłosierna działalność Słowa Wcielonego w czasie Jego pobytu na ziemi. Przeanalizowane zostaną również zbawcze działania Chrystusa po wstąpieniu do nieba, czyli sakramenty Kościoła, poprzez które Słowo Wcielone kontynuuje swoją miłosierną działalność. Pod koniec rozdziału III przedstawiona zostanie Tomaszowa egzegeza przypowieści o miłosiernym Samarytaninie, ponieważ wydaje się ona doskonałą rekapitulacją rozważań Akwinaty na temat Wcielenia i miłosierdzia Słowa Wcielonego.

*

Niniejsza publikacja nie powstałaby bez wsparcia wielu osób. Chciałbym w tym miejscu bardzo podziękować tym wszystkim, którzy przyczynili się do jej wydania. Przede wszystkim pragnę wyrazić moją wdzięczność o. dr. Januszowi Pydzie OP. Dziękuję za cierpliwe towarzyszenie w naukowych poszukiwaniach oraz za inspirację do wydania książki, dzięki czemu wyniki moich badań mają szansę dotrzeć do szerszego grona czytelników. Dziękuję również recenzentom pracy – ks. prof. dr. hab. Janowi Machniakowi oraz o. prof. dr. hab. Jackowi Salijowi OP. Podziękowania składam także o. dr. Maciejowi Roszkowskiemu OP za wsparcie okazane przy publikacji książki. Dziękuję również za życzliwość pracownikom Wydawnictwa KUL, z którymi miałem przyjemność współpracować. Chciałbym również wyrazić wdzięczność mojej mamie, artystce plastyk Grażynie Tomeckiej-Grońskiej za pomoc przy projektowaniu okładki i udostępnienie inspirującego obrazu. Spośród wielu osób, od których otrzymałem wsparcie na różnych etapach powstawania niniejszej pracy, chcę szczególnie podziękować rodzinie, przyjaciółom i dominikańskim braciom.